

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (2014). “Mevlana ve Anadolu Geleneği -Mevlana'nın Kimliği ve Anadolu Geleneği Olarak İsimlendirilebilecek Kimliğe Katkısı”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.233-239 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Adnan KARAİSMAİLOĞLU*

MEVLANA VE ANADOLU GELENEĞİ -MEVLANA'NIN KİMLİĞİ VE ANADOLU GELENEĞİ OLARAK İSİMLENDİRİLEBİLECEK KİMLİĞE KATKISI-

Mevlana, XIII. asırdan başlayarak Anadolu'da oluşan ortak düşünce ve temayüller için ana kaynaklardan biri olarak görülmelidir. Anadolu'da yetişip eser veren bilgin, arif ve şairlerin kendi ifadeleri, bu tespit ve durumun açık kanıtlarını oluşturmaktadır. Ayrıca onun adıyla eserleri etrafında yoğunlaşan anlayış ve tercihlerin, özellikle Anadolu'da yazılmış çeşitli ilmi, tasavvufi ve edebi eserlere yansıdığı çok açıktır.

Önce Mevlana'nın miras aldığı dini, tasavvufi ve kültürel değerler üzerinde durmak gereklidir. Acaba Mevlana, babası Bahaeddin Veled ve şeyhi Seyyid Burhaneddin'le nasıl bir dini ve tasavvufi geleneğe bağlıdır? İlave olarak Selçuklu ve Gazneli devlet adamları çevresinde var olan kültürel gelenekle nedenli yakın veya uzak olduğu tartışılmalıdır.³⁰¹ Çünkü Mevlana'dan sonraki asırlarda Anadolu'da geleneksel bir özellik kazanan ve “Anadolu Geleneği” adıyla özdeşleşen kimlik için de bütün bu hususlar önemlidir.

Mevlana'nın babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâ-i Veled (1146-1231) Büyük Horasan'da dünyaya gelmiştir. Belh (Afganistan), Vaş (Tacikistan), Semerkand (Özbekistan) ve civar yerlerde bulunduktan sonra Hicaz üzerinden Anadolu'ya varmıştır. Hayatının 10 yıl kadarını Larende/Karaman ve Konya'da geçirerek gözlerini dünyaya yummuştur. Onun Anadolu'da sultan ve beyler düzeyinde büyük ilgi gördüğü, halkın ve bilginlerin sevgisini kazandığı bilinmektedir. Onun büyük Horasan'dan getirdiği bilgi ve anlayışın, artık Konyalı sayılan oğlu Mevlana Celaleddin Muhammed (1207-1273) ve torunu Sultan

* Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi.

³⁰¹ Adnan Karaismailoğlu, “İslâm Öncesinden Osmanlıya Doğu Şiiri”, *bilig*, (Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi), sayı 13, 2000, s. 67-78.

Veled'le (1226-1312) gür ve ahenkli bir sese kavuştuğu görülmektedir.

Mevlana ve babası Bahaeddin Veled'in kendileri tarafından duyurulan açık bir tarikat silsilesi bilgisi elimizde bulunmamaktadır. Bu duruma karşılık onlar için kayda geçirilen silsilelerde Ahmed-i Gazzâlî, Şiblî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ma'rûf-i Kerhî ve Hasan-i Basrî gibi ünlü sufilerin adları öne çıkmaktadır. Bahaeddin Veled'in Necmeddîn-i Kübrâ'nın (öl. 1226) halifesi olduğu, günümüzde tereddütle karşılansa da bazı kaynaklarda yer almaktadır.³⁰² Ayrıca tarikat terbiyesinin dışında sohbet cihetiyle Ahmed-i Gazzâlî, Ebu Bekr-i Nessâc, Ebû Alî-i Fârmedî ile devam eden başka bir silsileye sahip oldukları nakledilmektedir.³⁰³ Bunlara ilave olarak Mevlana'nın, eserlerinde birçok ünlü sufîyi andığı ve onlardan hikmetli sözler aktardığı gözden uzak tutulmamalıdır. Aynı isimlerin Anadolu geleneğinde büyük bir yer edindiği herkes tarafından bilinmektedir.

Sözü ilk Anadolu ariflerine ulaştırmadan önce Mevlana'nın gönül dünyasının Horasan ve Maverâünnehir irfanıyla alakasına dair bir çerçeve oluşturmak uygun olacaktır. Pîr-i Türkistân diye de anılan Ahmed-i Yesevî'nin şeyhi Yûsuf-i Hemedânî'dir. (öl. 1141) O, ünlü İmâm-ı Gazzâlî'nin (öl. 1111) de şeyhi olan Ebû Alî-i Fârmedî'ye bağlanmış, Bağdat, İsfahan ve Semerkant'taki tahsil döneminden sonra Merv ve Herat şehirlerinde irşad ve terbiye ile meşgul olmuştur. Ahmed-i Yesevî Yûsuf-i Hemedânî'ye Buhara'da bağlanmıştır. Daha sonra şeyhi, onu Türkistan'ı irşad etmekle görevlendirmiştir. Mevlana'nın övdüğü ve nakiller yaptığı Şeyh Feridüddîn-i Attâr (öl. 1221), Ahmed-i Yesevî'yi Pîr-i Türkistân diye anmaktadır. Böylece Anadolu'ya intikal ederek Yunus Emre de Ahmed-i Yesevî ve Mevlana ile fikren ve mesleken irtibatlıdır diyebiliriz.

Mevlana'nın Gazneli (351-582/963-1186) ve Büyük Selçuklu (431/1040-552/1157) sultan ve devlet adamlarıyla çevresindekileri ne şekilde andığı, nasıl bir kimlikle ele aldığı, Gazneli ve Selçuklu mirasının Anadolu geleneğindeki izdüşümleri açısından her halde önemlidir. Konu bu çerçevede oldukça geniştir. Sadece, Mevlana'nın eserlerinde çokça göndermede bulunduğu Sultan Mahmud ile Sultan Sencer'e, Alparslan'a işaret ederek, göndermede bulunduğu birkaç örnek beyitle yetinelim:

³⁰² Mevlana, *Mesnevi*, çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2013 (Akçağ yay.), Giriş: Mevlana'nın Hayatı ve Çevresi, s. 32-33.

³⁰³ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i bevâhir-i Mesnevi*, İstanbul, 1287, cilt 1, s. 26.

*Şems-i Tebrîzî, can sultanlarının sultanı sensin; senin gibi bir Mahmud, benim gibi başka bir Ayaz gelmedi.*³⁰⁴

*Yiğitlerin kaçtığı gün savaşın ortasına Sencer gibi gireriz.*³⁰⁵

*Biz, iki üç çıplak, güçsüz ve yarı canlı karşısında binlerce aslan gibi adamız, Alparslan'ız.*³⁰⁶

Bu beden, canın otağıdır veya Nuh'un gemisi gibidir.

*Türk varsa bir otağ bulur, özellikle de dergâhın azizi olursa.*³⁰⁷

İnat eden ve atı ateş hendeğinden sıçrayan Türk'e ne mutlu!

*Atı öyle şahlandırır ki gökyüzünün zirvesine yönelir.*³⁰⁸

Sultan Veled de Gazneli Mahmud'u ve Selçuklu sultanı Sencer'e, babası Mevlana gibi eserlerinde yer vermiştir. Aynı geleneğin örneği olmak üzere onun Sultan Mes'ûd için yazdığı 14 Ağustos 1281 günlü medhiyesinden bir beyit şöyledir:

*Bahadırılıkta, adalet ve cömertlikte benzeri yoktur; yiğitlikte Rüstem Pehlivan kölesi, adalette Nuşirevan kuludur.*³⁰⁹

Osmanlı âlimleri Mevlana'ya yaygın olarak büyük saygı göstermiştir. Osmanlı'nın Bursa'da ilk şeyhülislâmı olarak kabul edilen Molla Fenârî (öl. 834/1431), Mevlana'nın Mesnevî'nin önsözünü *Şerhu Dîbaceti'l-Mesnevî* adıyla Arapça olarak şerh etmiştir. Burada Mevlana'yı yücelterek, "Muhakkik arif, şeyh, salik velilerin kutbu" diye anmıştır.³¹⁰

Ünlü Osmanlı şeyhülislamlarından Kemalpaşazâde (öl. 1534), Mevlana'nın düşünce ve yorumlarından yararlanarak, eserlerinde onun şiirlerinden alıntılar yapmıştır.³¹¹

Yine ünlü Osmanlı kazasker ve âlimlerden Taşköprüzâde İsmâeddîn Efendi (öl. 1561) veya onun eserinin mütercimi oğlu Kemâleddîn Efendi (öl. 1621) ise Mevlana'yı yücelterek Hanefî Mezhebi'ndeki yerini vurgulu bir şekilde dile getirmektedir: "Ve yine

³⁰⁴ *Dîvân-ı Kebîr*; Mevlânâ Celâleddîn Muhammed, Külliyyât-ı Şems yâ Dîvân-i Kebîr, nşr. B. Furûzânfer, ilk baskı I-VII, Tahran, 1336- 1345 hş./1957-1966; VIII. cilt Rubâ'iyât, 1342hş/1963; IX, X. ciltler Fehâris, 1346hş/1967, Gazel nu: 1195, beyit 8.

³⁰⁵ *Dîvân-ı Kebîr*, Gazel nu: 1554, beyit 10.

³⁰⁶ *Mesnevî*, Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, nşr. Adnan Karaismailoğlu- Derya Örs, I-III, Ankara, 2007, V, 3165; Çev. Adnan Karaismailoğlu, I-III, Ankara, 2007, 4. Defter, beyit 4480.

³⁰⁷ *Mesnevî*, 2/453-454.

³⁰⁸ *Mesnevî*, 3/3612-3613.

³⁰⁹ *Dîvân-ı Sultân Veled*, Yayınlayan F. Nafiz Uzluk, İstanbul, 1941 (Uzluk Basımevi), s. 53, Farsça metin s. 225. Ayrıca mesela Farsça metin s. 111, 146'deki muhtelif beyitler.

³¹⁰ Mustafa Aşkar, *Molla Fenârî'nin (öl. 834/1431) 'Şerhu Dîbaceti'l Mesnevî' Adlı Risalesi ve Tahlîli*, Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi-Mevlânâ Özel Sayısı, Yıl: 6, S. 14, Ankara, Ocak-Haziran 2005, s. 83-102.

³¹¹ Şamil Oçal, *Mevlânâ ve Kemalpaşazâde'de Varlık Kavramı ve Işık Sembolü*, Mevlânâ Araştırmaları -3- Ankara, 2009, s. 125-136

ulemâ-i kibâr ve meşâyih-i celîlü'l-mikdârdandır ki mezheb-i Hanîfiye anınla müşerref ve pür-envâr olmuşdur, Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn el-Konevîdir".³¹² Bu örnekleri çoğaltmak tabiki mümkündür, ancak burada yeterli görülmelidir.

Horasan ve Maveraünnehir geleneğini kaynak edinen ilk Anadolu ariflerinin Mevlana'ya olan hürmet ve muhabbetlerine örnek olmak üzere yalnızca bazı isimlere yer verelim. Yunus Emre (öl. 1321) Hz. Mevlana ile gençlik yıllarında görüşmüş olmalıdır. Onun düşünce ve mana dünyasındaki Mevlana ile beraberliğini şu beyitleri sözlede teyit etmektedir:

*Mevlânâ Hudâvendgâr bize nazar kılalı
Anun görklü nazarı gönlümüz aynasıdır*³¹³

Yunus Emre için Mevlana Celaleddin, "Kutb-i Cihân"dır. Kutb-i cihan ise âlemin kalbidir, zahir ve batın âlemlerinin idarecisidir.

*Bir gönül ele getir ferâgat ol geç otur
Konya şehrinde yatur ol iki sultan kanı
Fâkih Ahmed Kutbu'd-dîn Sultân Seyyid Necmü'd-dîn
Mevlânâ Celâlü'd-dîn ol kutb-i cihân kanı*³¹⁴

Yunus Emre'yle çağdaş Gülşehrî, 717/1317'de tamamladığı Gülşennâme'de (Mantiku't-tayr) kaynaklarından olan Mevlana'yı hep diri olarak görmektedir:

*Şeyh Mevlânâ Celâleddîn durur
Kim cihanda ber ale't-ta'yîn durur
Görmedik bir er cihândan gitmedi
Ol Celâleddîn cihândan gitmedi*³¹⁵

Garîbnâme'sinde Mesnevî'den izler bulunan Âşık Paşa'nın (öl. 1332) oğlu olan Elvan Çelebi 760/1359 tarihli mesnevisinde Mevlana'yı manalar denizinin incisi, varlık vilayetinin burcu ve ruh hazinesi gibi özelliklerle anmaktadır:

*Ol ma'ânî denizinündürücü
Ol vilâyet vücûdunun burcu
Ol celâl ol kemâl ibni cemâl
İlm envâr içinde bedr-misâl*

³¹² Kemâleddîn Efendi, *Mevzû'âtü'l-'ulûm*, I-II, İstanbul, 1313 h. I, 744.

³¹³ *Yunus Emre Divanı*, Hazırlayan Mustafa Tatçı, Ankara, 1990 (Kültür Bakanlığı Yay.), s. 82.

³¹⁴ *Yunus Emre Divanı*, s. 395.

³¹⁵ Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1998 (Millî Eğitim Bakanlığı Yay.) s. 36 (Mantıkuttayr, Tıpkıbasım, TTK, Ankara, 1957, s. 71'den naklen).

*Rahmet' Allah aleyhi Mevlânâ
Mahz-ı genc-i revân idi cânâ*³¹⁶

Mesnevî'nin 3. beytini ve belki de nicesini dizelerine aktaran Yazıcıoğlu Mehmed'in (öl. 855/1451) ünlü eseri Muhammediye (telif 853/1449) Anadolu'da asırlarca ellerde ve dillerde dolaşmaktaydı.

Mevlana'nın anılan beytinin çevirisi:

“İştîyak derdini anlatmak için, ayrılıktan parça parça olmuş sine istiyorum.”

Yazıcıoğlu Mehmed'in beyitleri:

*Gönül bir sîne ister kim firâk odına yanmışdur
Ki şerha şerha olmuşdur yanup derd-i dilârâdan
Ki tâ şerh-i firâk idem beyân-ı iştîyâk idem
Ki vâsf-ı ihtirâk idem degülse seng-i hârâdan*³¹⁷

Hüdâyî (öl. 1480), samimiyetle Mevlana'nın yolunda olanların Rahman'ın rahmetine ulaşacağını ilan etmektedir:

*Ey dil istersen eğer kâmil ola noksânun
Secdegâh it eşiğin Hazret-i Mevlânâ'nun
Sıdk ile sâlik olan silk-i Celâleddîn'e
Şübhesiz vâsıl olur rahmetine Rahmân'un*³¹⁸

Bu noktada Anadolu geleneğine işaret etmeye çalıştığımız için Mu'îni'nin (öl. 1465), Mesnevî'nin 1. defterinin 14.404 beyitlik açıklamalı manzum çevirisine dikkat çekilmelidir. O, bu eserini Mesnevî-i Murâdiyye adıyla 1436 yılında tamamlayarak, yazılmasını teklif eden II. Murad'a takdim etmiştir.³¹⁹ Mevlana ve eserleriyle ilgili Anadolu'da yazılan manzum veya mensur kitaplar, yüzleri bulmaktadır.³²⁰

Anadolu'daki Türkçe ve Türkçe şiir Mevlana ve oğlu Sultan Veled'le irtibat kurularak başlatılmaktadır.³²¹ Anadolu'daki şiir ve

³¹⁶ Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 31.

³¹⁷ Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 50.

³¹⁸ Mustafa Erdoğan, *Klasik Türk Şiirinde Mevlânâ Medhiyeleri ve Mecmua-i Medâyah-i Mevlânâ*, Mevlânâ Araştırmaları -3-, Ankara (Akçağ Yay.), s. 155-174; s. 161.

³¹⁹ *Mu'îni'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si / Mesnevî Tercüme ve Şerhi*, I-II, hzl. Kemal Yavuz, Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2007

³²⁰ Ali Temizel, *Mevlânâ Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, Mevlana Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Konya, 2009.

³²¹ Lars Johanson, *Mevlana Celaleddin Rumi ve Türk Şiirinin Doğuşu*, Çeviren Mehmet Uzman, Mevlânâ Araştırmaları 1, Ankara, 2007, s. 283-296; M. Şerefeddin Yaltkaya, *Mevlana'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler*, Türkiyat Mecmuası, S. 4, İstanbul, 1934, s. 111-168; Adnan Karaismailoğlu, *Mesnevî'de Türk Adı ve Kullanım Özellikleri*, Mevlânâ Araştırmaları 1, Ankara, 2007, s. 269-282; Fahrettin Coşguner, *Mesnevî'de Türkçe Kelimeler*, Mevlânâ Araştırmaları 1, Ankara, 207, s. 310-350.

şairin arka planında Selçuklu üslubu ve Mevlana'nın varlığı etkindir. Latîfî (1491-1582) Tezkiretü'ş-Şu'arâ'sında Hazret-i Konevî lakabıyla ilk sıraya yerleştirdiği Mevlana'yı Anadolu şairlerinin önderi ve öncüsü gibi sıfatlarla anmaktadır.³²² Anadolu'daki edebî gelenekte Mevlana özel bir yere sahiptir. Diyebiliriz ki Anadolu'daki ilk Farsça ve Türkçe şiirler vasıtasıyla Horasan ve Türkistan kaynağına ulaşmada Mevlana'nın varlığı araştırmacılar için büyük bir imkandır. Mevlana yukarıda sadece bazı öncülerine yer verdiğimiz arif şairler gibi, diğer şairlerimizin de şiir dünyasında yer edinmiş önemli bir şahsiyettir. Ahmet Paşa, Bâkî ve Şeyhülislam Yahyâ gibi ünlü şairlerden hiç olmazsa bir iki örnek burada yer bulmalıdır.

Sultan Fatih'in hocası ve veziri olan Ahmed Paşa (öl. 1497), Mevlana'nın Mesnevi'sindeki “*Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadıyla kadın erkek/herkes ağladı.*” anlamlı, ney ve neyistan mazmunlu ikinci beytiyle yarışmaktadır:

*İnledürdi gökleri feryâdı gönlüm nâyının
Ne neyistândan kesildügin eger işâ kılsam*³²³

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ün kazanmış ünlü Bâkî (öl. 1600), Hazret-i Mevlana'yı ve sevenlerini aşk meydanında hayal etmektedir:

*Arsa-i aşkda gör Hazret-i Mevlânâ'yı
Turmayup dahi döner üstine yoldaşları*³²⁴

Şeyhülislam Yahyâ (öl. 1644), kaynağında Mevlana bulunan edebi geleneğin sözcükleriyle Mesnevi'nin “*Ney gibi, dostumun dudağıyla bir araya gelseydim, söylenecekleri söyledim ben*” anlamındaki 27. beytini hatırlatmaktadır:

*Ney gibi bir âşık-ı demsâz buldum kendüme
Sırr-ı aşkı söylerüm hem-râz buldum kendüme*³²⁵

Anadolu'daki bu iklimi hissedip aktaran yüzlerce, belki de binlerce şairimizden biri olan Yahya Kemal'in (öl. 1958) bir gazelinin ilk beyti, konumuzu bütün yönleriyle ortaya koyacak özelliktedir:

*Mesnevî şevkini eflâke çıkarmış nâyız
Haşrede hemnefes-i Hazret-i Mevlânâ'yız*³²⁶

³²² Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ* (İnceleme-Metin), Hazırlayan Rıdvan Canım, Ankara, 2000, s. 110, 81.

³²³ *Ahmed Paşa Divanı*, Hazırlayan Ali Nihad Tarlan, İstanbul, 1966, s. 263.

³²⁴ *Bâkî Divânı*, Hazırlayan Sabahattin Küçük, Ankara, 1994, s. 399.

³²⁵ *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı*, Hazırlayan Hasan Kavruk, Ankara, 2001, s. 346.

³²⁶ Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, İstanbul, 1974, s. 95-96.

Son olarak Anadolu bilgelerinin öğretilerinden birini öne çıkaralım. Mevlana ve Yunus Emre, insanlara nasıl davranmak gerektiğini ortak bir bakışla açıklamaktadır:

*Yol arkadaşlarını ziyareti gerekli say, kim olursa; ister yaya,
ister atlı.*

*Düşmanın da olsa bu ihsan, yine iyidir; çünkü güzel
davranışla nice düşman dost olmuştur.*

*Dost olmazsa kini azalır. Çünkü güzel davranış kine merhem
olur.*

*Ey iyi dost! Bunun dışında nice faydaları vardır; fakat
uzamasından korkuyorum.*

*Sözün özü şudur: Topluma dost ol; heykeltıraş gibi taştan
arkadaş yont.*

*Çünkü kervanın kalabalığı ve çokluğu, yol kesicilerin belini
ve mızrağını kırar.³²⁷*

Türkçe bir beytini de hemen ekleyelim Hz. Mevlana'nın:

Ol çiçeği kim yazıda buldun

Kimseye virme hasmına virgil³²⁸

Yunus Emre, aynı tavırda kararlılık göstermektedir. Onun, Mevlana'nın çayırdan derleyip herkese, hatta hasma, düşmana sunduğu çiçek misali duaları vardır:

Her kim bana agyarısa Hak Tanrı yar olsun ana

Her kancaru varurısa bâg u bahâr olsun ana

Bana agu sunan kişi şehd şeker olsun aş

Gelsün kolay cümle işi eli irer olsun ana³²⁹

³²⁷ Mesnevî, II, 2130-2144.

³²⁸ Dîvân-ı Kebîr, Gazel nu: 1353, beyit 3.

³²⁹ Yunus Emre Divanı, s. 30.